

Godset som kulturmiljø

Af Peter Korsgaard

Den almindelige definition af et kulturmiljø, som man f.eks. arbejder med i kulturmiljørådene, går ud fra sammenhængende fysiske enheder, som beretter om et kulturhistorisk aspekt. Der vil være adskillige eksempler på dette i den øvrige del af bogen. Hvis man ser på de elementer, som afspejler et gods' funktioner 1300-2000, vil man få nogle geografisk spredte eksempler. De omfatter f.eks. funktionerne tilflugtsborg, residens, studeopdræt, kornhandel, hollænderi og myndighed social så vel som juridisk. Denne omstændighed gør ikke godset mindre spændende, men den volder adskillige problemer bevaringsmæssigt og formidlingsmæssigt. Umiddelbart kunne man tro, at et gods er bevaringsværdigt i sig selv, men man skal netop ikke nøjes med at tænke på hovedbygningerne.

Godset var centrum kulturelt, socialt og økonomisk for en større egn. Det havde også større forbindelser med den større omverden. Alt dette varierede kraftigt i perioden. Denne gennemgang vil

tage udgangspunkt i Løvenborg gods, selv om ikke alle væsentlige elementer findes bevaret for dette gods. Løvenborg var et baroni, som bestod af to hovedgårde, Løvenborg (oprindeligt Birkholm) og Vognserup. Det var på 237 tdr.

hartkorn hovedgårdsjord og 1.104 tdr. hartkorn bøndergods og strakte sig fra Tuse Næs i nord til Jonstrup i syd.

Placeringen og funktionen af hovedbygningerne varierede over tiden. De ældste godser havde

Løvenborg ligger nærmest på en halv omgivet af enge. Placeringen understreges af, at der mod "landsiden" er skov. Den oprindelige hovedgård, Ellinge, lå sammen med landsbyen af samme navn på agerjorden mellem de nuværende bygninger og Ellinge Enghave mod nord. Kort fra 1894. Copyright Kort- & Matrikelstyrelsen.

De fleste steder er sammensætningen af godsets avlsbygninger præget af højkonjunkturer inden for kornavlens, bl.a. ca. 1840-70. Det gælder også Løvenborg, hvor de viste er fra 1856. Avlsbygningerne er vigtige, når man skal beskrive produktionen gennem tiderne. Foto PK.

funktion som borg, og ved flere ses voldsteder. Med krudtets komme veg befæstningen til fordel for mere repræsentative bygninger, hvilket kan ses på Løvenborgs vinduespartier, hvis placering tæt ved jorden afspejler, at forsvarsfunktionerne alligevel var forsvundne. Karakteristisk for ældre godser er også placeringen tæt på større engområder, for langt op mod 1700-tallet var studeavlen den vigtigste – Løvenborg ligger på en halvø ud mod store engarealer. Senere godsanlæg tog ved placeringen mere hensyn til kornavlens. Bevarelsen af engarealerne er derfor ikke uvæsentlig.

Løvenborgs placering i landskabet bliver yderligere understreget af de to alleer, Løvenborg Allé, som har måttet genplantes

på grund af elmesygen, og alleen mod Trønninge.

Mange godser opstod i en landsby; omkring Holbæk f.eks. Eriksholm, Hørbygård, Hagestedgård, Bjergbygård, Vognserup og også Løvenborg. Den hed oprindeligt Ellingegård og var en del af landsbyen Ellinge. I løbet af tiden inddrog godserne noget af eller hele landsbyen, somme tider også andre landsbyer og kom til at ligge for sig selv. Løvenborg inddrog hele Ellinge samt landsbyen Æbeltved samt en del gårde i Butterup. Bjergbygård og Hagestedgårds placering i landsbyen er således et "gammeldags" træk, hvor disse godser ikke er nået så langt som de andre. Men det større areal kunne også give problemer i forhold til hovedbygningerne. De lå – som man kan se for Løvenborg og Eriksholm – ikke altid godt for kornavlens. Dette problem blev løst gennem ladegårde, som lå bedre for agrene, og som varetog hele eller dele af avlingen. Ladegården kunne også fungere som enkesæde, således for Løvenborgs vedkommende ved Severinsminde på Æbeltveds gamle jord. Minnislyst i Ugerløse oprettedes på samme måde. En tredje ladegård, Jukkerup i Søndersted, var blevet til ved opdyrkning af et overdrev (på jorderne efter den nedlagte landsby Jukkerup). En-

delig oprettede Løvenborg Ny Sonnerupgård ved at oprette husmandssteder andetsteds. For Eriksholms vedkommende blev en del af hovedgårdsmarkerne drevet fra Nyvang, mens det var i godsets eje.

De ældre dele af godsdriften er bygningsmæssigt karakteriseret ved de store lader og delvis de store stalde (en væsentlig del af studene var opstaldet hos bønderne). Den største trussel mod disse bygninger er nok omkostningerne ved deres vedligeholdelse. Mere upåagtede er de hollænderier (mejerier), som f.eks. var karakteristisk for driften på Løvenborg i 1700- og 1800-tallet.

Omkring godsernes hovedbygninger findes normalt funktionærboliger af forskellig art, f.eks. til forvalter, skytte og gartner. Ligesom avlsbygningerne er mange opført i kornsalgperioden. For Løvenborgs vedkommende gælder dét for et par stykker, bl.a. gartnerens, men de gengivne afviger både arkitektonisk og tidsmæssigt ved at være i Bedre Byggeskik omkring 1.verdenskrig, måske af Iver Bentsen. Foto PK.

Således var der 200 køer på Løvenborg og 100 på Vognserup ved oprettelsen af baroniet 1765. Hovedgårdenes hollænderier var fagligt godt drevne mejerier, og herregårdssmør var en eksportvare af kvalitet. Muligheden for en hurtig behandling af mælken gennem den større mængde mælk, som var til rådighed, udgjorde sammen med ekspertisen og anlægget grundlaget for smørproduktionen. Foderet til besætningen kom ikke blot fra hovedgårdsmarkerne, men også fra det tiendekorn, som de fleste godsejere havde ret til, og som blev ydet i kærven, d.v.s. utærsket. Efter tærskningen på gården blev hal-

Omkring 1800 opstod flere typer småhuse på godsejerens initiativ. Bygningsmæssigt så de ens ud, men placeringen i landskabet var forskellig. Husmandskolonier på 3-5 tdr. land kunne opstå enten på markerne efter en nedlagt gård eller på overdrev. Disse ofte 5-7 fags huse er i dag næsten altid uigenkendelige på grund af om- og tilbygninger, som dette på det gamle overdrev Møsten i Butterup. Det er svært at bevare fattigdom. Foto PK.

men brugt til foder for køerne. Engene havde fra anden halvdel af 1700-tallet ikke den store betydning græsningsmæssigt, og derfor forsvandt deres betydning for placeringen af avlsbygningerne. Årsagen var, at man lagde vægten på staldfodring, således at den vigtige gødning kunne opsamles. Engene svandt ikke i betydning; men nu blev de primært brugt til høslæt. Fra 1830 begyndte et opsving i kornpriserne, som med afbrud varede frem til ca. 1870. I denne tid blev der bygget nye avlsbygninger mange steder. Derimod var andelstiden med vægten på arbejdskraften og den animalske produktion ikke befordrende for godset økonomisk, og de fleste steder satte den sig heller ikke så store spor i bygninger. Lensafløsningsloven (herom senere) ramte også godserne hårdt økonomisk. Men ved Løvenborg ser vi faktisk en del byggeri i begyndelsen af 1900-tallet.

Et aspekt, som normalt glemmes ved behandlingen af godsets bygninger, er afsætningen af produktionen. Kornet skulle sælges. En pæn del blev aget til København af de hoverigørende bønder, men det meste er blevet udskibet lokalt. De kystnære godser kunne udskibe direkte fra stranden, mens andre har benyttet købstædernes faciliteter, således er der i arkivalierne enkelte ek-

Husene kunne også ligge enkeltvis; enten som udstykket i tilknytning til en gård, som et skovhus eller som et ledhus ved skellet til en naboby. Af ukendte grunde har flere af disse slags overlevet. Et muligt ledhus på Løvenborgvej ved Regstrup. Foto PK.

sempler på, at godserne har lejet sig ind i købmændenes pakhuse. Men enkelte godser, bl.a. Dragsholm, byggede kornmagasiner ved stranden. Baron på Løvenborg var her exceptionel ved også at eje jernværket Holden i Norge. I perioder brugtes bygningerne på Vognserup til opbevaring af bilæggerovne fra værket. Man tør formode, at der til gengæld blev sendt korn fra Løvenborg via Holbæk, når skibene var oppe efter jernet.

En endnu fjernere relation var vinterresidensen i hovedstaden. De store godsejere som baron Løvenskiold till Løvenborg havde naturligvis en ejendom i København, så de kunne deltage i de selskabelige forpligtigelser m.m., som hørte vintersæsonen til. Baron Løvenskiold byggede faktisk

Den næste generation af huse opstod efter husmandsloven af 1899. Normalt er de placeret samlet i udkanten af de gamle hovedgårdsmarker. Da der ikke var bygningsmæssige begrænsninger ud over økonomien, er det placeringen, som karakteriserer dem. Udstykningen ved Eriksholmvej syd for Nyvang er nok den mest interessante, men denne lille husrække syd for Butterup viser bedre i et enkelt billede de karakteristiske træk. Foto PK.

Placeringen og ensartetheden i arkitektur og bygningsstørrelse er karakteristisk for statshusmandsbrugene efter 1919-lovgivningen. Med en centralistisk holdning mindende om Sovjets fastlagdes arkitektur, størrelse og indretning af bygningerne. Men de ser godt ud i landskabet, og man føler sig meget dansk. Et klassisk eksempel er Løvenborg Allé 2, som er model for statshusmandsbruget på Nyvang. Men også på Løvenborg Allé er mange af brugene ændret meget gennem tiden. Foto PK.

det ene af palæerne ved Amalienborg (det nuværende Christian IXs palæ), men det oversteg baroniets kræfter, og han mageskiftede det til et mindre ved Holmens Kanal.

Til ind i 1800-tallet blev godserne drevet ved hoveri, d.v.s. at de gårdmænd og husmænd, som fæstede under godset, skulle levere arbejdskraft til godset, blandt andet ved driften af hovedgårdsmarkerne. Deres gårde og huse lå således omkring i landsbyerne og adskilte sig ikke fra de øvrige i landsbyerne. Dette bevirkede også, at der på godset ikke var brug for ret mange bygninger til beboelse for de ansatte. Typisk drejer det sig primært om en forvalterbolig, eventuelt til godsejerfamiliens eget brug – kusk, gartner og lignende. I nogle tilfælde hørte en smedie med – det er der også på Løvenborg. Flere kender nok smedien på Torbenfeld. Men spor i landskabet satte hoveriet sig alligevel i form af hovstier og hovveje, hvorad de hoverigørende kom fra deres landsbyer til hovedgårdsmarkerne. De blev flittigt benyttet; i slutningen af 1700-tallet var en 300 gangdage og 200 spanddage (hvor der skulle stilles med hestespand og redskab, f.eks. plov) om året ikke ualmindeligt for en gård på Holbækkanten. Det var ofte ikke bonden selv, men hans tjeneste-

folk, som mødte på hovarbejde. Fra de nærliggende landsbyer gik veje og stier til hovmarkerne, og enkelte af disse minder med deres navn endnu derom. Vejene er ofte let genkendelige, for de fører ikke til en by, men til en mark.

Hoveriet og fæstevæsenet afløstes i løbet af 1800-tallet, og hermed steg godsets behov for fastansat arbejdskraft. Stadig kunne mange husmænd have mere eller mindre løst arbejde på godset, men i det mindste skulle der nu være heste og redskaber samt mænd til at betjene dem som afløsning for gårdmændene. Disse boliger kunne have mange former og er tit skjult i bygningerne, f.eks. staldene, men indimellem kunne de tage form som kaserner, karakteristisk lange bygninger med flere skorstene – fire lejligheder deltes normalt om én skorsten. Disse lejligheder blev brugt til familier. Funktionærboligerne ved Løvenborg er af en helt anden type, idet de fleste er bygget omkring 1.verdenskrig i Bedre Byggeskik-stil. De blev brugt af godsets funktionærer, f.eks. gartner og skovfunktionærer. Skovarbejderne fik også boliger, men de lå i selve godsets skove. Der oprettedes skovhuse både i Brorfelde, Fledskoven og Jukkerup. De sidste svarer mere til de husmandssteder, som omtales senere.

Selve landskabsudnyttelsen er

blandt det mest kendte: de store hovedgårdsmarker, hvor øjets gang sjældent afbrydes af et hegn – og hvor måske tidligere en landsby har ligget. Disse marker bliver i dag mindre karakteristiske, idet flere og flere gårdbrug lægges sammen, hvorefter hegningerne sløjfes. Således udviskes det gamle karakteristiske skel mellem hovedgård og bondebrug langsomt, men sikkert. Tomheden på de store hovedgårdsmarker afbrydes nogle steder af enkeltstående træer, gerne ege. Efter sigende skulle deres eksistens skyldes skattemæssige hensyn

(men jeg har nu ikke været i stand til at verificere det); snarere kan det have med jagtmæssige hensyn at gøre. Disse egetræer er ofte utroligt smukke. Tilsvarende har godsejerne heller ikke været så hurtige som gårdmændene til at dække mergelgrave til igen.

Normalt hørte der skove til en hovedgård, og Løvenborg var ingen undtagelse. Der var den store Fledskov og de mindre Syvendeskov og Ubberup skov. Normalt ejede et gods overskoven (de høje træer til tømmer) og jorden (til olden til svin), mens bønderne ofte (men ikke her) havde ret til

Godsets første store påvirkning af landskabet var landsbynedlæggelserne. På denne mark nord for Løvenborg har landsbyen Ellinge ligget. Der blev i flere omgange nedlagt gårde i landsbyen, til den endelig blev nedlagt 1693. Markerne her bærer stadig Ellingenavnet. Foto PK.

Indtil den sidste menneskealder, før gårdbrugene var blevet så store som små godser, adskilte gårdmændenes marker sig fra godsejerens ved at være meget mindre. Hegnene mellem gårdenes jorder var heller ikke sløjfede. Man kunne tydeligt se, om man var i et godslandskab eller ej. Nu om dage får man sværere og sværere ved at se forskel. Men i godsernes marker er enkelte steder bevaret solitærtræer som disse gamle ege ved Bonderup. Ved at stå frit får deres kroner et fyldigt præg. De er smukke, og et fritstående egetræ blev sparekassernes logo. Foto PK.

underskoven (gærdsel). Med fredsskovensforordningen 1805 kom skovene under reguleret drift, og egentlig var der juridisk ikke større forskel på skovene uanset ejerforhold, men i praksis ses den regulære hegning og den planlagte drift hos godsernes skove, mens driften af bønderskovene (hvor hver gård normalt havde sine lodder) i høj grad afspejler hver enkelt gårds umiddelbare behov. På sin vis kan bønderskovene være mere interessante bevarings-

mæssigt, for de forblev gammeldags i driften og afspejler i højere grad landsbyens behov for materialer som tømmer, gærdsel, tøndebånd o.l.

Til en hovedgård hørte ofte møller. De var nødvendige for driften, men kan også ses som en investering, for møllerne gav fæsteafgifter. Til Løvenborg hørte to vandmøller, en ved godset og en ved Regstrup Å (begge var dog ude af drift allerede før 1700). Tilsvarende havde Vognserup en

vandmølle ved godset og uden Tuse Mølle.

Men godsets største indvirkning på landskabet lå uden for hovedgårdens marker. For det første kunne godsejeren gennem sammenlægninger og opdelinger af fæstejorden bestemme størrelsen af gårdene. Nogle godser, f.eks. Eriksholm, foretrak store gårde, mens man på Løvenborg foretrak mellemstore gårde.

For det andet, og landskabsmæssigt det væsentligste, var det oftest godsejeren, som bestemte udformningen ved udskiftningen af godsets bønder og husmænd, og her vil det særligt sige, om der skulle være mange eller få gårde tilbage i landsbykærnen, mens de øvrige blev flyttet ud. Det var omkostningskrævende at flytte en gård ud, og uden en positiv indstilling fra godsejeren i form af støtte til udflytteren kunne det dårligt lade sig gøre. Hvorvidt de fleste gårde skulle blive liggende i landsbyen (stjerneudskiftning) eller flyttes ud på marken (oftest som blokudskiftning) kan den dag i dag ses i landskabet de fleste steder. På Løvenborg satsede baronen, især i slettelandet omkring hovedgården, på blokudskiftningen, og byer som Nr. Jernløse, Regstrup og i særdeleshed Tuse er præget af dette med spredte gårde og uden egentlig landsbykærne – hvem ville i dag

have troet, at der i Tuse havde ligget knap 30 gårde omkring kirken? Baron Løvenskiold var også meget aktiv, når det gjaldt de udflyttede gårdes udseende, f.eks. havde han faste instrukser på, hvilke frugttræer der skulle være i haven. Og hans dagbøger viser, at han kiggede efter, om hans instruktioner var blevet fulgt, når han red rundt på sine besiddelser.

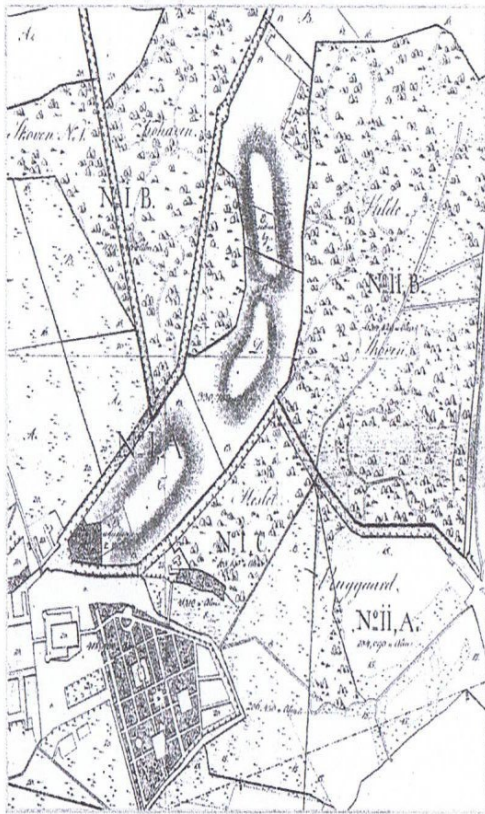
Endelig spillede godsejeren ind landskabsmæssigt gennem oprettelsen af husmandssteder. Omkring 1800 favoriserede lovgivningen nedlæggelsen af gårde, hvis man i stedet oprettede små husmandssteder på 3-5 tdr. land. Størrelsen af husmandsstederne var bestemt ud fra ønsket om at beholde befolkningstilvæksten (lig arbejdskraften) på landet, så den ikke søgte ind til byerne og udgjorde en social byrde. Men man kunne ikke leve af husmandsstedet, hovedindtægten skulle komme gennem arbejde for andre, d.v.s. godsejeren og gårdmændene. Der kom også andre husmandsbrug på dette tidspunkt, idet der tit i forbindelse med udskiftningen tildeltes jordløse husmænd jord som kompensation for det inddragne overdrev, og godsejeren kunne oprette ledhuse ved skellet til nabolandsbyerne. Her havde husmanden så opgaven at vedligeholde

hegn og passe ledet. Alle havde de nogenlunde samme størrelse, hvad der adskiller dem er placeringen. Ledhusene ligger enkeltvis ved vejen lige ved landsby-skel. Husene efter en nedlagt gård ligger samlet, men på god jord som f.eks. Bankehusene i Nr. Jernløse under Løvenborg, Stads-lunde i Udby under Hørbygård eller Tempelhusene i Arnakke under Eriksholm. Huse oprettet i forbindelse med udskiftningen ligger enten på en lod skåret ud

af en gårds lod, således der til hver gård ligger et hus i nærheden, eller – og det var karakteristisk for Løvenborg – husene ligger i kolonier. Bestemmende for deres placering var tæthed til hovmarkerne (hvor husmændene havde deres hovedarbejdsplads) og/eller den dårlige jord yderst i landsbyens marker. Møsthusene i Butterup, Tuse Huse og Nordenskov i Tuse, Kolonihusene i Kundby samt Mårsø Huse i Mårsø er eksempler herpå.

Det tidlige 1700-tals skovlandskab var præget af en ubestemt overgang mellem ager, skov og krat. Nye forstmetoder sluttende med skovforordningen af 1805 bevirkede, at skoven fik en skarp grænse, som yderligere blev forstærket af indhegning. Da det næsten altid var godsejerne, som ejede skoven, var det deres forstpolitik, som var grundlag for skovens udseende. Dette smukke skovdige hører til Merløsegårds skove ved Ordrup. Foto DHC.

Løvenborg havde omkring 1800 den regelrette have mod syd. Mod nord lå en nyere, mere "vild" have med vådområder, træer og slyngede stier. Her lå også "Carlsbjerg". Matrikelkort baseret på kort 1801.

Den næste type huse i forbindelse med godserne er udtryk for statsmagtens, mere eller mindre hårdhændede indgriben ved husmandslovene 1899 og den store jordlovgivning 1919. Ved den første blev oprettelsen af husmandsbrug lettet gennem mulighed for billige lån, og de skulle også være større end tidligere. Selv om husene blev bygget nogenlunde samtidig, var der ikke som ved de senere statshusmandshuse knyttet betingelser til deres størrelse eller arkitektur, så de fremtræder ikke som en samlet helhed. Typisk var det den yderste del af hovedgårdsmarkerne, som blev solgt fra. De findes

for Løvenborg syd for Butterup og – mere karakteristisk – for Eriksholm på Eriksholmvej.

De væsentligste træk ved jordlovgivningen 1919 (med bl.a. lensafsløsningsloven) var statens inddragelse af en større del hovedgårdsjord og oprettelsen af større statshusmandsbrug til at leve af på dem. Der var knyttet betingelser til bygningernes størrelse og udformning, arkitekter som f.eks. Marius Pedersen i Holbæk leverede tegninger til dem, og de optræder derfor mere ensartet. Placeringen er gerne op ad de tilbageværende hovedgårdsmarker.

Alle typer husmandsbrug fand-

tes således omkring Holbæk, og man kan stadig finde eksisterende eksempler på dem. Men man skal kigge godt efter, for der er sket meget i mellemtiden. Værst er det gået ud over de gamle typer, som nu bliver brugt som beboelse (og arealet udnyttes til en hest eller lignende). Her har man af gode grunde ikke været tilfreds med de gamle bygninger, og der er sket allehånde moderniseringer og tilbygninger. Enkelte steder findes godt bevarede ledhuse, som stammer fra slutningen af 1700-tallet, og som ligger i skel mellem landsbyer.

De senere husmandssteder har oftest haft en lidt anden historie, for de har kunnet ernære en familie længere op i tiden. Nogle har også kunnet overleve ved at opløse nabostederne – jeg har haft fornøjelsen af at være foredragsholder på et af dem; det havde nu et større tilliggende end en gård havde for 40 år siden. Til disse brug har beboelsen været af en bedre kvalitet, og det er muligt at finde ret uberørte steder. På de nedlagte brug er tit avlsbygningerne bevarede (men selvfølgelig uden funktionen), mens der på de levende brug er sket større tilbygninger. Deres bevaringsmæssige værdi ligger i en kombination af det enkelte brug og samtidig helheden som f.eks. langs Løvenborg Allé.

Godsejeren var som faderen, der måtte tage sig af sine børn. For de gamle, som havde levet ordentligt og sædeligt, kunne han oprette milde stiftelser og asyl. I kirkegårdsmuren ved Butterup Kirke er før 1798 opført et asyl. Foto PK.

For at understrege hovedgårdens betydning og forskønne landskabet leder alleer op til anlægget. På Løvenborg er den ene, Løvenborg Allé, bukket under for elmesygen og genplantet. Den anden, mod Trønninge, står endnu flot de fleste steder. Foto PK.

Godset havde også flere kulturelle og sociale dimensioner. Den mest oplagte er ved Løvenborg anlæggene med den geometrisk ordnede have, som nås fra hovedbygningen via en gangbro over voldgraven. På den anden side, i skoven, indrettede Carl Lø-

venskiold i begyndelsen af 1800-tallet et anlæg med slyngede gange, som senere er vokset op i skov. I anlægget var også en høj, Carlsbjerg med en lund plantet af samme. I højen indrettedes et midlertidigt gravkammer til Carl Løvenskiold, indtil kapellet ved Nr.Jernløse Kirke var færdigt.

Til et gods hørte der også tit en kirke, forstået på den måde, at godsejeren havde "jus patronatus", d.v.s. ret til at udnævne præsten. Så var han sikker på en god betjening. Godsejeren kunne også have købt de forskellige kir-

ketiender, men tiendeladerne er næppe blevet brugt af godsejeren, for tiendeyderne havde pligt til at bringe tienden derhen, hvor tiendeejeren påbød det, inden for en afstand på en mil. Så de har nok skullet køre til hovedgården eller en af ladegårdene med tienden. Af en eller anden grund valgte Løvenskiolderne ikke deres sognekirke, Butterup, som den kirke, de skulle begraves i. De valgte Nr.Jernløse Kirke, hvor de 1832 opførte et familiekapel.

Baroniet havde også birkeret, d.v.s. at baroniets ejendom ud-

I modsætning til landbefolkningen i øvrigt kunne godsejeren selv drive udenlandshandel med egne produkter, og de fleste godsejere stod selv for eksporten, først af stude, derefter af korn. For Løvenborgs vedkommende gik handelen over Holbæk, men mere kystnære godser kunne selv have en havneplads, f.eks. Eriksholm. Med den store eksport af korn i midten af 1800-tallet opførte Dragsholm dette kornmagasin ved Havnsø. Foto PK.

En del godser markerede deres huse og gårde med farver. Tidspunktet for dette er varierende og det er svært at præcisere, hvor langt tilbage i tiden dette går, for på Sjælland var det skik at kalle tømmere over, og det svarer i hvert fald ikke til de eksempler, vi kender i dag. På Astrup er der rød farve med hvide vinduer, på Torbenfeld er der gule sten og grønne vinduer, og her på Tømmerupvej under Kongsdal er der hvide vægge, rødt tømmer og blå vinduer. Foto DHC.

gjorde en selvstændig retskreds, Løvenborg Birk, hvor baronen udnævnte birkedommeren (som både var dommer og politimyndighed). Til mange birker hørte et tinghus, men det kendes ikke for Løvenborg birk. Måske har man holdt retten i en af Løvenborgs bygninger.

Mange godsejere, herunder Løvenskiold, oprettede i 1700-tallet "milde stiftelser" i form af asyls, hvor værdigt trængende blandt det fattige – nok gerne gamle på-

skønnede medarbejdere – kunne få ophold og undertiden et mindre pengebeløb. Et sådant findes stadig i muren omkring Butterup kirke.

En anden institution, som eksisterede en kort tid i slutningen af 1700-tallet på Løvenborgs ejendom, var spindeskoler. På spindeskolen kunne piger og kvinder lære at spinde hør, som er vanskelig at spinde. Der var mange ideelle og praktiske grunde til dette. Det øgede produktio-

nen, hvilket man lagde særlig vægt på på denne tid, det gav en ny mulighed for unge kvinder, og det øgede fliden. På sin vis lignede de i tanken de senere fattighuse, hvor arbejdsomhed og gudsfrygt også skulle gå hånd i hånd, men ved spindeskolerne var skabelsen af nye produkter væsentligst.

Spindeskolerne, som lå i Tuse, Undløse og Nr.Jernløse, var efter pastor Fyhns udsagn gode bygninger, som måske var bedre i bygningen end de husmandssteder, som blev oprettet i de følgende år, men vi kender ikke meget til dem bygningsmæssigt.

Baroniet var også langt fremme med hensyn til skolevæsenet. I 1797 reformeredes det, og med kongelig approbation udkom et nyt skolereglement for baroniet. Lønninger og bygninger blev fastlagt, der kom bestemmelser for undervisningens indhold m.m. Nogle steder opførtes nye skolebygninger, mens man f.eks. i Nr.Jernløse kunne overtage spindeskolens. De blev brugt til 1894, hvor den nye skole byggedes. Disse skolebygninger er af varierende udseende. De fleste synes at have lignet husmandshuse i udseende, men var dog større.

Der er meget andet omkring godserne, som ikke har sat sig spor. Godset med bønder og husmænd har virket som et socialt

Flere skoler opførtes på Løvenborgs godsområde som følge af baroniets skolereglement af 1797. Hanerup gamle skole lå nord for Skovvejen ud for vejen til Bankehusene, i skellet mellem Hanerup-Dramstrup og Nr.Jernløse. Den blev nedlagt som skole 1832 og nedrevet i forbindelse med anlæggelsen af Skovvejen 1955. Foto i Jernløse Lokalarliv.

På Løvenborg var der som nævnt stor byggeaktivitet i begyndelsen af 1900-tallet, hvor blandt andre disse smukke avlsbygninger kom i 1911. Foto PK.

rum, som har skabt relationer beboerne imellem, på samme måde som landsbyen skabte det. Lidt af det kan vi dog se. På nogle godser bliver bygningerne, også de fjernere liggende, stadig malet i for det enkelte gods karakteristiske farver – vi har f.eks. for Kongsdal hvide vægge, rødt bindingsværk og blå vinduer. Hvor meget der er kommet, efter at man har ophørt med at overkalke bindingsværket, og hvor meget der var før, vides ikke. Det viser lidt af udstrækningen og siger mere om bevidstheden. I disse år, hvor ejendommene sælges fra, vil de nye ejere selvfølgelig selv bestemme farverne. Så dette smukke træk er i langsom opløsning.

Denne lille rejse i tid og sted, fortrinsvis omkring Løvenborg gods, skal minde os om, at kulturhistoriske sammenhænge spænder over tid og sted. Det er sammenhænge, som ikke altid umiddelbart falder os ind, og mange af dem vil også være svære at bevare. Men de har ikke desto mindre været der og er en væsentlig del af historien for vores egn, som er så rig på godser.

Gennem diskussioner gennem efterhånden mange år og ved fotografier har Dorte Haahr Carlsen ydet stor bistand til denne artikel, hvilket hun skal have en stor tak for.